

Yazar Bilgileri Author(s)

**Prof. Dr.
Esra GÖZELER**
Ankara Üniversitesi
Tefsir

egozeler@divinity.ankara.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5439-9887

Künye Bilgisi

Mathieu Tillier - Naïm Vanthieghem, *The Book of the Cow: An Early Qur'anic Codex on Papyrus (P. Hamb. Arab. 68)*.

Leiden & Boston: Brill, 2023.

198 sayfa.

ISBN: 9789004677395

Kitap İncelemesi / Book Review

DOCUMENTA CORANICA

The Book of the Cow

An Early Qur'anic Codex on Papyrus
(P. Hamb. Arab. 68)

MATHIEU TILLIER
NAÏM VANTHIEGHEM

BRILL

Anahtar Kelimeler / Keywords

Kur'an / Qur'an
Kur'an El yazmaları / Qur'anic Manuscripts
Papirüs / Papyrus
el-Bakara Suresi / Surah al-Baqara
Mısır / Egypt

Makale Tarihleri / History of Article

Geliş Tarihi / Received

18/11/2024

Kabul Tarihi / Accepted

17/12/2024

Atıf / Citation

Gözeler, Esra. "Mathieu Tillier - Naïm Vanthieghem, *The Book of the Cow: An Early Qur'anic Codex on Papyrus (P. Hamb. Arab. 68)*". *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi* 2/2 (Aralık 2024), 52-64.

Documenta Coranica (Brill) serisinin üçüncü yayını *The Book of the Cow: An Early Qur'ānic Codex on Papyrus* (P. Hamb. Arab. 68) 2023 yılının sonunda yayımlanmıştır.¹ Mathieu Tillier ve Naïm Vanthieghem tarafından kaleme alınan bu çalışma papirüs üzerine yazılı bir Kur'an el yazmasının neşrini de içermesi bakımından serinin ikinci tıpkıbasım yayınıdır.² Tillier, Sorbonne Üniversitesinde (Paris) Orta Çağ İslam tarihi profesördür. Yazarın, İslam hukuku ve kurumları üzerine kitap ve makaleleri bulunmaktadır. Kendisi aynı zamanda Metin Tarihi ve Araştırmaları Enstitüsü (Fransa)³ bünyesindeki Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi⁴ "Orient & Méditerranée UMR 8167" ekibinin bir üyesidir.⁵ Vanthieghem aynı araştırma merkezinin araştırmacılarından. Çalışmaları Nil Vadisi'nde keşfedilen belgesel kaynaklara ve bunların Orta Çağ'da ekonomik, sosyal ve entelektüel tarih açısından önemine odaklanmaktadır.⁶

Kitabın muhtevası François Déroché'un takdim yazısı (s. xi-xii), yazarların önsözü (s. xv), giriş (s. 3-40), *Corpus Coranicum* Projesi işaretleme sistemine göre el yazmanın neşri (s. 41-164)⁷

¹ Brill, "The Book of the Cow" (Erişim 17 Kasım 2024). Bu serinin ikinci yayını üzerine bir değerlendirme için bk. Esra Gözeler, "Andreas Kaplony & Michael Marx (ed.). Qur'ān Quotations Preserved on Papyrus Documents, 7th - 10th Centuries And The Problem of Carbon Dating Early Qur'āns. Leiden & Boston: Brill, 2019. XVI+247 s. ISBN: 978-90-04-35891", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 62/2 (2021), 601-612.

² Serinin ilk tıpkıbasım yayını: Éléonore Cellard, *Codex Amrensis 1* (Leiden & Boston: Brill, 2018).

³ Institut de recherche et d'histoire des textes / IRHT.

⁴ Centre national de la recherche scientifique / CNRS.

⁵ Sorbonne Université, la Faculté des Lettres, "Mathieu Tillier" (Erişim 17 Kasım 2024); Orient & Méditerranée, "Mathieu Tillier" (Erişim 17 Kasım 2024).

⁶ Institut de recherche et d'histoire des textes, Centre national de la recherche scientifique, "Naïm Vanthieghem" (Erişim 17 Kasım 2024).

⁷ Kitapta bu sistemin tanıtımı Michael Marx (*Corpus Coranicum* Projesi) tarafından kaleme alınmıştır (s. 103-104). Bu yöntem için ayrıca bk. Esra

ve ek (s. 167-179)⁸ bölümlerinden oluşmaktadır. Şimdi bu muhtevayı takip ederek kitabı incelemeye başlayabiliriz.

Déroche'un takdim yazısı bu çalışmanın "İslam'ın birinci yüzyılında dolaşımda olan Kur'an metinlerinin en kadim el yazması kanıtlarını sistematik olarak yayımlamanın değerini bir kez daha gösterdiği" vurgusuyla başlamaktadır. Ona göre bu eserle yazarlar, erken dönem Kur'an el yazmalarına ilişkin literatürdeki bilgileri zenginleştiren "yeni ve somut unsurlar" sunmaktadır (s. xi). Bu bağlamda Déroche çalışmanın kodikolojik açıdan önemini eserin, uzun süredir tartışılan bir soruya cevap vermiş olmasıyla belirlemektedir. Nedir bu soru? Erken dönemlerde Kur'an metninin çoğaltılmasında papirüsün kullanılıp kullanılmaması sorusudur. Zira ilgili literatürde Kur'an ayetlerinin sadece muska üretimi (*amulet production*) bağlamında papirüs üzerine yazılmış olduğu şekilde genel bir kabul ve aynı zamanda bir tartışma söz konusudur. Déroche'a göre bu eserin yayımlanmasıyla bu tartışma da sona ermiştir (s. xi). Déroche Kur'an metninin naklinde Mısır'ın yeri sorusunu gündeme getirmiş olması bakımından bu çalışmanın diğer bir önemine işaret etmektedir (s. xi). Zira bu kitabın konusu olan papirüs, muhtemelen İdfü'da (Edfu) keşfedilmiştir. Déroche'a göre bu da Mısır'da sadece Fustat'taki 'Amr camisinde değil Nil

Gözeler, "ŞE 4141 Rulo: Türk ve İslam Eserleri Müzesinde *Kūfi* Bir Kur'an Elyazması", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 63/1 (2022), 1-32.

⁸ Bu ekte "P. Wash. Libr. of Congress Inv. Ar. 176" tasnif numaralı bir Kur'an el yazmasının incelemesi yapılmıştır. Yazarlar *The Book of Cow* kitabını tamamlamak üzereyken meslektaşları Lev Weitz, Library of Congress'in Arapça belgeler koleksiyonunda bulunan Hicâzî bir fragmanı kendileriyle paylaşmıştır. Tevbe suresinin 67-72. ayetlerini içeren bu nüshanın, P. Hamb. Arab. 68 ile aynı düzeyde derinlemesine bir analiz yapılamamış olmasına rağmen bu folyonun bir baskısı kitaba eklenmiştir. El yazması bölgesi, kodikolojik tanıtımı, paleografik özellikleri, imla, noktalama ve kıraat konularına göre incelenmiştir (s. 167-170).

vadisinin daha uzak bölgelerinde de Kur'an el yazmalarının dolaşımında olduğunu ve Kur'an el yazmalarının Mısır'da yerel olarak üretildiğini göstermektedir (s. xi). Arapça papirüsler üzerine yapılan bir araştırma projesi olan "The Arabic Papyrology Database (APD)" MS 7. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar İslam dünyasının bu tür yazılı belgelerine erişim olanağı sağlamaktadır. Bu proje sayesinde papirüs üzerine yazılı belgelerin en fazla Mısır'da kullanılmış olduğunu kanıtlarıyla öğrenmekteyiz.⁹ Papirüs 4.000 yıl boyunca Mısır'ın ana yazı malzemesidir ve papirüs bitkisinin yaygın yetiştiği Mısır'da üretilmiş olmasına rağmen Akdeniz bölgesinde "metin taşıyıcı" olarak kullanılmıştır. Papirüsün üretimi parşömene nazaran daha kolaydı; ancak katlandığı zaman kenarlarının ayrılması sebebiyle kodeksler için kullanışlı değildi.¹⁰ Bu sebeple papirüsün Kur'an el yazmaları için nadiren ve coğrafi/bölgesel bir kullanımı söz konusudur.

Yazarlar çalışmaları hakkında önsöz bölümünde şu temel bilgileri aktarmaktadır: Bu kitap günümüze kadar papirüs malzeme üzerinde korunmuş el-Bakara suresinin neşrini ve tarihsel analizini içermektedir. Bu Kur'an el yazması 28 sayfadan (*page*) oluşmaktadır. Mısır'da 20. yüzyılın başlarında keşfedilen bu papirüs Hamburg Staats- und Universitätsbibliothek koleksiyonlarına taşınmış (P. Hamb. Arab. 68) ve yaklaşık bir yüzyıl boyunca kimliği belirlenmemiştir (s. xv). Yazarlar incelemelerine 2017 yılının sonbaharında başlamışlar ve ilk bulgu ve değerlendirmelerini

⁹ The Arabic Papyrology Database (APD), "What is the APD for?" (Erişim 16 Aralık 2024).

¹⁰ Elle Bruning, "Papyrus fragment – of what?" (Erişim 16 Aralık 2024). Papirüs kullanımı için bk. Geoffrey Khan, "Arabic Papyri", *The Codicology of Islamic Manuscripts: Proceedings of the Second Conference of Al-Furqan Islamic Heritage Foundation*, ed. Yasin Dutton (London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1995), 1-16.

farklı bilimsel toplantılarda sunmuşlardır (s. xv). Hamburg Staats- und Universitätsbibliothek bünyesinde P. Hamb. Arab. 68 tasnif numarasıyla muhafaza edilen bu Kur'an el yazması, bugüne kadar bir papirüs üzerine yazılmış Kur'an'ın en uzun ve en eski nüshası olarak tanımlanmaktadır.¹¹

El yazmasının özelliklerini ve yapısını konu alan giriş bölümü İslam geleneğinin Kur'an'ın toplanmasını, bir Mushaf'ta düzenlenmesini ve dağıtımını öncelikle Yakın Doğu ile ilişkilendirmiş olduğuna dair bir tespit ile başlamaktadır. Buna göre İbn Ebî Dâvûd'un (ö. 316/929) *Kitâbü'l-Meşâhif* i Irak, Suriye ve Hicaz'a yerleşen sahabe ve tâbiûn nüshalarının özelliklerine odaklanmakta; ancak Kur'an'ın Mısır'daki özelliklerine ilişkin sessiz kalmaktadır. Yine en yaygın rivayete göre Hz. Osman Mushaf'ı Kûfe, Basra ve Şam'a gönderilmiş; ama Fustat'a gönderilmemiştir. Literatürde sadece el-Ya'kûbî'nin muhataplar arasına Mısır'ı dahil etmiş olduğu görülmektedir (s. 3). Dolayısıyla yazarlar Kur'an'ın Mısır'daki erken dönem tarihine dair bilgilerin az düzeyde olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kitabın amacı şöyle açıklanmıştır: "Kur'an kodikolojisi araştırmalarına küçük ama değerli bir taş eklemektir. Bu kitabın inceleme konusu P. Hamb. Arab. 68 el yazması 'Amr camisinden olmasa da Mısır'dan gelmektedir. İçinde tek bir sure (el-Bakara) yer almakta ve bu Kur'an el yazmaları arasında şimdiye kadar çok az görülmüş bir malzemedir." (s. 4).

Arapça papiroloji ilminin tarihine dair giriş bölümünde sunulan bilgilerden şunları öğrenmekteyiz: Bu disiplininin iki çalışma alanı vardır. Birincisi, resmî (idari) veya özel olsun gündelik belgelerle ilgilenmektedir. İkincisi özellikle erken

¹¹ Bk. Sowmeya Sathiyamani vd., "Leafing Through Time: Ink Analysis of The Longest Qur'ân on Papyrus", *IMEKO TC-4 International Conference on Metrology for Archaeology and Cultural Heritage*, 851-855.

dönem Mısır'da yazılmış ve papirüs üzerine kaydedilmiş edebi eserlere odaklanmaktadır. Ancak bu dokümanlara karşı 1950'li yıllara ve Nabia Abbott'un (1897-1981) *Studies in Arabic Literary Papyri* isimli eserinin yayımlanmasına kadar ilgi azdır. Raif G. Khoury (1936-2017) 1970 ve 1980'li yıllarda Abbott'u takip ederek bu alandaki çalışmalara devam etmiştir (s. 4). Bununla birlikte yazarlar, o zamanda günümüze kadar edebi özellikteki papirüsler üzerine temel bir çalışma yapılmadığını belirtmektedir (s. 5).

Eserin giriş bölümü P. Hamb. Arab. 68 tasnif numaralı el yazmasının da bulunduğu Hamburg Staats- und Universitätsbibliothek koleksiyonlarına ilişkin kısa bir tarih de içermektedir. Hamburg Staats-bibliothek'te bulunan 135 parça papirüs, kâğıt belge papirüs uzmanı Alman şarkiyatçı ve devlet adamı Carl Heinrich Becker'in (1876-1933)¹² teşebbüsleriyle 1909-1914 yılları arasında satın alınmıştır (s. 7-8). Yazarların kaydettiğine göre P. Hamb. Arab 68, 1938 yılında Inv. 65-135 referans numarası ile kataloglanmış, papirüslerle birlikte camla çerçevelenmiş ve kitabın yazarlarından Vanthieghem tarafından 2011 yılının Mart ayında keşfedilene kadar fark edilmeden kalmıştır. Ne envanter kitabı ne de el yazmasının kendisi bölgesi ve kaynağı hakkında bilgi sunmamaktadır (s. 9). Yani el yazmasının mülkiyet ve coğrafya kaydı bulunmamaktadır. Yazarlar bu koleksiyon içerisinde İdfü'dan gelen belgelerin sayılarının daha fazla olmasını göz önünde bulundurarak, P. Hamb. Arab 68'in orada keşfedilmiş olduğunu düşünmektedirler (s. 9). İlginçtir ki yazarlara göre "kesin kökeni neresi olursa olsun P. Hamb. Arab. 68

¹² Bk. Abdülkerim Özaydın, "Becker, Carl Heinrich", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/288-289.

muhtemelen Őu ana kadar bir taŐra ortamında (*rural environment*) keşfedilen tek Kur'an el yazmasıdır." (s. 9).

Yazarların papirüs üzerine yazılı bu Kur'an el yazmasının özelliklerine dair bazı tespitleri ve incelemelerinin temel sonuçları aŐağıda sunulmuŐtur:

1. Kur'an'ın Kahire 1924 baskısıyla karŐılaŐtırılmal olarak el yazmasının diplomatik neşri yapılmıştır (s. 9).

2. El yazma koyu kahverengi papirüs üzerine yazılmıştır. Papirüs yapraklarının bir rulo halinde üst üste geldiği yerin izleri görülebilmektedir (s. 10).

3. El yazma yedi *bifoliadan* (28 sayfa) oluşmaktadır (s. 10-11).

4. Sayfa ölçüleri el yazmasının kare veya hafif dikdörtgen Şeklinde yatay formatta olduğunu göstermektedir (s. 11).

5. El yazması 1-21. ayetler hariç sadece el-Bakara suresini içermektedir (s. 11).

6. el-Bakara suresinin 21-286. ayetleri Kur'an'ın yaklaşık %7'sini kapsamaktadır. Bu nedenle müstensihin ortalama olarak tüm Mushaf'ın %1'ini iki sayfaya (bir *bifolio*) yazmıŐ olduğu düşünülebilir. Böylece el yazmasının bir bölümünü temsil etmesi bakımından P. Hamb. Arab. 68'in yazım özellikleri dikkate alındığında tüm el yazmasının yaklaşık 200 folyo (100 *bifolio*) olması gerekmektedir (s. 12).

7. Metin her sayfada çoğunlukla 13 veya 14 olmak üzere 12-17 arası satır içermektedir (s. 13).

8. Metin, nispeten ince bir kalem kullanan tek ve tecrübeli bir kâtip tarafından istinsah edilmiştir (s. 13-14).¹³

¹³ Her bir harfin yazım özelliklerinin deĐerlendirmesi için bk. *The Book of Cow*, 14.

9. Metnin yazı türü ince ve eğilimli görünümüyle Hicâzî yazısının tipik özelliklerini yansıtmaktadır. Yazımda harflerin hafif bloklu şekli Déroche tarafından belirlenen “Hicâzî III” türünü anımsatmaktadır. Déroche bu kategoriyi 2/8. yüzyılın ikinci yarısı olarak tarihlendirmektedir. Ancak yakın dönemde yapılan radyokarbon sonuçlarına göre bu yazı türü 1/7. yüzyılda kullanımda olabilir (s. 14).

10. Emevî dönemiyle tarihlendirilen diğer Kur’an el yazmalarında görüldüğü gibi P. Hamb. Arab. 68 farklı bir imla biçimini benimsemiştir. Örneğin *hemze* hiç yazılmamış ve Kahire 1924 baskısında bulunan bazı yerlerde *elifler* yazımda atlanmıştır, bazı yerlerde ise eklenmiştir (s. 16-17).¹⁴

11. El yazmasının gömüldüğü toprak tarafından tahrip olması veya kirlenmesi sebebiyle her zaman fark edilmesi kolay olmasa da harflerde noktalama işaretleri bulunmaktadır (s. 19).¹⁵

12. Kahire 1924 baskısıyla karşılaştırıldığında el yazmanın bazı kıraat farklılıklarını içerdiği görülmektedir (s. 21-25).

13. P. Hamb. Arab. 68’in ilk tür ayet işareti, bir kapalı diğeri noktalı olmak üzere iki eş merkezli daireden oluşan ta’şirlerdir (s. 27). Bu kullanıma ilaveten dikdörtgen bir desen boyunca sütunlar halinde düzenlenmiş bir dizi kısa çizgiler de iki ayeti birbirinden ayırmak için kullanılmıştır (s. 28).

14. el-Bakara suresinin yazımının sonunda bütün satırı kaplamayan üslupla, siyah mürekkeple çizilmiş, eş merkezli üç daireden oluşan iki rulo şeklinde bir sure sonu başlığı bulunmaktadır (s. 29).

Bu eserin dikkat çeken değerlendirmelerinden biri “Eksiklikler, eklemeler ve fermente içecekler sorunu” (s. 32-35)

¹⁴ Bu farklı kullanımlar için bk. *The Book of Cow*, 17.

¹⁵ Her bir harfin noktalanma durumu için bk. *The Book of Cow*, 19-21.

başlığı altında ele alınmıştır. El yazmada dört ayette atlanmış/eksik kısım tespit edilmiştir (s. 25-27). Bu eksik kısımların sebeplerine ilişkin yazarlar iki hipotez sunmaktadır. Birincisi; bu bölümler kâtibin çalıştığı model el yazmasında mevcuttu; ancak kâtibin dikkatinin dağılmasından dolayı istinsah edilirken bu kısımlar atlandı. Yazarlar burada şu soruyu sormaktadırlar: “Sonraki okuyucular bunu nasıl fark etmedi?” (s. 32). Bu soruyla metin üzerinde neden ilgili eklemeler yapılarak tashih edilmemiş olduğunun düşünüldüğü anlaşılmaktadır. İkincisi bu kısımlar model alınan el yazmasında da yoktu ve kâtip metni kopyalarken bir hata yapmamıştı. Bu da atlanan bölümlerin Kur’an’ın bazı erken dönem el yazmalarında da eksik olduğu anlamına gelmektedir (s. 32). Ancak ilgili ayetleri incelediğimizde her bir metinde eksik kısmın bir veya birden fazla kelimesinin aynı ayette tekrar ettiğini görmekteyiz. Bu da doğrudan bir kâtip sehvi olması durumuna işaret etmektedir. Burada eksik kısım tespit edilen ayetlerden bir örnek sunabiliriz:

(149) ومن حيث خرجت فول وجهك شطر المسجد الحرام وإنه للحق من ربك وما الله بغافل عما تعملون

(150) ومن حيث خرجت فول وجهك شطر المسجد الحرام وحيث ...

el-Bakara suresi 149-150. ayetlerin yazımında altı çizili kısımlar bu el yazmasında yazılmamıştır. 149. ayette geçen ve el yazmasında yazılı olan (ومن حيث خرجت فول وجهك شطر المسجد الحرام) bölümünün 150. ayette atlanarak yine tekrar eden (حيث) kelimesiyle devam etmesinin bir kâtip sehvi olduğu anlaşılmaktadır. Buna benzer durumlar kadim el yazmalarında da karşımıza çıkmaktadır.¹⁶ Diğer taraftan bu tartışmaya erken

¹⁶ Bk. Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme: İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 187-188, 217-220, 264-267, 315-318, 407-408, 432-434, 465-466, 502-507.

dönem Kur'an el yazmaları neden büyük çoğunlukla parşömen üzerine yazılmıştır sorusuna yazarların verdiği şu açıklamayı hatırlatarak da katkıda bulunabiliriz: Parşömen yazı malzemesi olarak özellikle kutsal metinlerin yazımında tercih edilmektedir. Bunun sebebi yıkanabilen ve çizilebilen parşömen malzemenin yeniden yazma ve düzenlemeye imkân vermesidir. Buna karşılık papirüs üzerindeki bir metni değiştirmek hem nüshanın uzun süre kullanımına izin vermemekte hem de daha görünür izler bırakmakta; belki de imha edilmesine sebep olmaktadır (s. 40). Yani bu tür bir metin yazımı için dayanıklı bir malzeme değildir. Böyle bir tashihi gerçekleştirmek papirüs malzemesinde kolay değildir. Papirüs sayfa üzerinde yeterince yerin olmaması gibi pratik sebeplerden dolayı da eksik kısımlar tamamlanamamış olabilir. Dolayısıyla metindeki eksiklik olarak tanımlanan bu durumun papirüs malzemesinin özellikleri ve yazım tekniği çerçevesinde değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Bu papirüs Kur'an el yazmasının metin yazımında, harflerin noktalanmasında ve harekelenmesinde kullanılan mürekkepleri belirlemek için yedi folyodan üçü mürekkep analizine tabi tutulmuştur. Sonuçlara göre; metin yazımında az miktarda bakır içeren karbon bazlı bir mürekkep, noktalama işaretleri için de aynı tür bir mürekkep, tezyin unsurları için bakır içermeyen farklı bir karbon mürekkebi kullanılmıştır.¹⁷

Nick Posegay yakın dönemde yayımlanan papirüs üzerine yazılı beş Kur'an el yazmasını incelediği makalesine Kur'an el yazmalarının "mevcut en eski tanıkları" olarak "sadece bir avuç Arapça papirüsün Kur'an metnini içerdiği bilinmektedir" ifadeleriyle başlamaktadır.¹⁸ Genellikle 1/7 -

¹⁷ Sathiyamani vd., "Leafing Through Time", 854.

¹⁸ Nick Posegay, "Five Qur'anic Papyri from the Michaelides Collection at the Cambridge University Library", *Journal of Qur'anic Studies* 26/1 (2024), 101.

3/9. yüzyıllarla tarihlendirilen¹⁹ bu sınırlı sayıdaki metinler, Kur'an'ın metin yazım tarihini erken döneme taşımaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma papirüs üzerine yapılan incelemelerin bazı farklılıklar içerse de parşömen bir Kur'an el yazmasının incelenmesinde ortaya konulan sorularla aynı veya benzer nitelikte ve muhtevada olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla incelenen her bir Kur'an el yazmasının, Kur'an'ın metin tarihi araştırmalarının eksik bir parçasını tamamladığını teyit etmektedir.*

¹⁹ Posegay, "Five Qur'anic Papyri", 101.

* Metni okuyarak tashih ve katkılarda bulunan Tuba Kardeş'in'e teşekkür ediyorum.

KAYNAKÇA

- Altıkulaç, Tayyar. *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme: İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Bruning, Elle. “Papyrus fragment – of what?”. Erişim 16 Aralık 2024.
<https://mouse.digitalscholarship.nl/lessons/papyrus-fragment-of-what>
- Cellard, Éléonore. *Codex Amrensis 1*. Leiden & Boston: Brill, 2018.
- Gözeler, Esra. “Andreas Kaplony & Michael Marx (ed.). “Qur’ân Quotations Preserved on Papyrus Documents, 7th – 10th Centuries And The Problem of Carbon Dating Early Qur’âns. Leiden & Boston: Brill, 2019. XVI+247 s. ISBN: 978-90-04-35891”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 62/2 (2021), 601-612.
- Gözeler, Esra. “ŞE 4141 Rulo: Türk ve İslam Eserleri Müzesinde Küfî Bir Kur’an Elyazması”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 63/1 (2022), 1-32.
<https://doi.org/10.33227/auifd.1036657>
- Khan, Geoffrey. “Arabic Papyri”. *The Codicology of Islamic Manuscripts: Proceedings of the Second Conference of Al-Furqan Islamic Heritage Foundation*. ed. Yasin Dutton. 1-16. London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1995.
- Institut de recherche et d’histoire des textes. Centre national de la recherche scientifique. “Naïm Vanthieghem”. Erişim 17 Kasım 2024.
<https://www.irht.cnrs.fr/fr/annuaire/vanthieghem-naim>

- Orient & Méditerranée. "Mathieu Tillier". Erişim 17 Kasım 2024.
<https://www.orient-mediterranee.com/member/tillier-mathieu/>
- Özaydın, Abdulkerim. "Becker, Carl Heinrich". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/288-289. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Posegay, Nick. "Five Qur'anic Papyri from the Michaelides Collection at the Cambridge University Library". *Journal of Qur'anic Studies* 26/1 (2024), 101-124.
<https://doi.org/10.3366/jqs.2024.0570>
- Sathiyamani, Sowmeya vd. "Leafing Through Time: Ink Analysis of The Longest Qur'ân on Papyrus". *IMEKO TC-4 International Conference on Metrology for Archaeology and Cultural Heritage*. Rome, 2023, 851-855. Erişim 16 Aralık 2024.
https://www.academia.edu/113567355/Leafing_Through_Time_Ink_Analysis_of_the_Longest_Qur'_an_on_Papyrus
- Sorbonne Université. la Faculté des Lettres. "Mathieu Tillier". Erişim 17 Kasım 2024. <https://lettres.sorbonne-universite.fr/personnes/mathieu-tillier>
- The Arabic Papyrology Database (APD). "What is the APD for?". Erişim 16 Aralık 2024. <https://www.apd.gwi.uni-muenchen.de/apd/project.jsp>